

Digitaliserad idéhistoria

EMMA HAGSTRÖM MOLIN

OCH JACOB ORRJE

I dagsläget pågår flera digitaliseringsprojekt vid svenska kulturarvsinstitutioner, och i det följande ska två pågående projekt med hög idéhistorisk relevans presenteras. Det första projektet rör äldre samlingar bevarade i Kungliga biblioteket och i Riksantikvarieämbetets arkiv, som tillsammans speglar ämbetets och Kungliga Vitterhetsakademiens historier. Det andra projektet involverar mötesprotokoll bevarade i Kungliga vetenskapsakademiens arkiv. Presentationerna görs av idéhistoriska forskare verksamma inom respektive projekt, med syftet att introducera projektens bakgrund, det material som de omfattar och vilka forskningsbehov som det digitaliserade materialet kan tänkas fylla. För mer principiella diskussioner av frågor som till exempel rör metodologi och representativitet hänvisas till *Lychnos* temanummer ”Digital historia” (2022), där bland annat digitaliseringens effekter på historikers forskningspraktiker analyseras.

Projektet Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens äldsta historia (RiViH)

RiViH-projektet genomförs mellan hösten 2024 och våren 2026. Det är ett samverkansprojekt mellan Kungliga biblioteket och Riksantikvarieämbetet med syftet att digitalisera, beforska och publikt tillgängliggöra ett stort bestånd äldre arkivmaterial bevarat i de två institutionerna. Finansieringen står till största del Vitterhetsakademien för (8,4 miljoner) medan Kungliga biblioteket och Riksantikvarieämbetet bidrar med en dryg fjärdedel av budgeten (2,8 miljoner). Medlen täcker kostnaderna för en projektgrupp där arkivarier, bildtekniker, fotografer och forskare med olika kompetenser samarbetar. Därtill utförs nödvändig konservering av sköra handlingar och viss extern digitalisering på projektets bekostnad. De arkivhandlingar som projektet syftar till att tillgängliggöra speglar Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens institutionella historier, från början av 1600-talet till sekelskiftet 1900, men även mycket annat.

Det relevanta materialet har identifierats genom en förstudie och är knutet till specifika institutioner och individer. Genom förstudien utvärderades de praktiska, tekniska och ekonomiska förutsättningar för projektet, samtidigt som relevanta ämnesområden och forskningsfrågor identifierades. Det innebar att urval, övergripande beskrivning av det berörda materialets egenskaper och innehåll, skadeinventering, viss testdigitisering gjordes redan i förstudien. I denna undersöktes även möjligheten för att arbeta med maskintolkning av handskrivna källor, så kallad Handwritten Text Recognition (HTR), inom det tänkta projektet.

Många idéhistoriker är säkert väl bekanta med antikvarianismens utveckling i Sverige, från 1600-talets början och framåt. Kring 1630 inrättades en liten antikvarisk myndighet i det kungliga kansliet på Tre Kronor slott. Johannes Bureus (1568–1652) brukar kallas för den förste riksantikvarien, även om han formellt aldrig innehade titeln. Han och några av hans efterföljare har varit föremål för flera omfattande studier, och antikvariernas efterlämnade skrifter är ett efterfrågat material. Samtidigt rör det sig ofta om mycket sköra handlingar vars framtagning har varit försedd med restriktioner. Därför svarar digitaliseringen av samma material mot två viktiga behov: det är både en nödvändig bevarandeåtgärd och ett viktigt tillgängliggörande av svåråtkomligt material. Ett exempel är Bureus mytomspunna anteckningsbok *Sumlen*. Innan den digitaliserades var den främst tillgänglig för forskare och allmänhet genom en mikrofilmad svårhanterad kopia. I digitaliserat format är *Sumlen* tillgänglig för alla via manuscripta.se, och den digitala återgivningen är – till skillnad från mikrofilmen – av mycket hög kvalitet och ger också känsla för volymens materialitet. Mot bakgrund av detta kan projektet karaktäriseras som kritiskt, där materialets unika värden lyfts fram, till skillnad från massdigitaliseringsprojekt (se Kajsa Webers artikel i *Lychnos* 2022).

Den första kungliga instruktionen till rikets antikvarier, bevarad i Riksantikvarieämbetets äldre ämbetsarkiv, utfärdades av Gustav II Adolf kring 1630. Antikvariernas uppdrag var brett: de skulle samla antikviteter som runstenar, äldre skrifter och mynt, och samtidigt dokumentera landskapens och allmogens karaktär, samt kunskap om allt från medicin till språkbruk. Arkivsamlingarna knuta till den antikvariska verksamheten kastar därför ljus på svensk idé- och vetenskapshistoria i vid bemärkelse, från renässanshumanismens genomslag i riket till kulturminnesvårdens, arkeologins, runologins, etnologins, numismatikens och byggnadsvårdens historier, och hur dessa forskningsområden har utövats i olika tider. Detta skedde i samklang med att nya myndigheter och lärda sällskap inrättades för att bemöta statens och de lärdas kunskapsbehov. I övergången till modern tid belyser samlingarna hur vetenskaperna separerades, professionaliserades och institutionaliserades. Inte minst återförenar projektet

samlingar som växt, förflyttats och splittrats i takt med att nya myndigheter uppstått eller omorganiserats: från verksamheten i kansliet under 1600-talets första hälft, via bildandet av Antikvitetskollegiet i Uppsala på 1660-talet till Antikvitetsarkivets instiftande 1692, sammanslagningen med Kungliga biblioteket 1751, till splittringen av samlingarna 1780, när materialet delades upp mellan Riksarkivet och Kungliga biblioteket. Antikvitetsarkivet blev med tiden en del av Vitterhetsakademien, och mottog 1850 handlingar från Kungliga biblioteket som idag utgör Ämbetsarkiv 1 och 2 i Riksantikvarieämbetets samlingar. Detta arkivmaterial sträcker sig från tidigt 1600-tal till början av 1920-talet. Här finns mötesprotokoll, koncept, kungliga brev och resolutioner, förteckningar över samlingarna, beskrivningar och utredningar av olika antikvariska ämnen, tävlingsskrifter och inte minst källor till ämbetets och akademiens grundanden och organisatoriska förändringar. Det material som blev kvar i Kungliga bibliotekets vård utgör idag den så kallade F-samlingen. Den speglar den praktiska antikvariska verksamheten, som bild- och textberskrivningar av fornlämningar, runinskrifter, kyrkor och andra historiskt värdefulla byggnader, samlade i reseberättelser, inventeringar och avhandlingar.

Forskargruppen består av tre personer med olika kompetenser inom arkeologihistoria, runologi och idéhistoria. Deras uppgift är dels att forska, dels att kontinuerligt delge forskningsresultat och diskutera dem med intresserade kollegor vid universitet och andra kunskapsinstitutioner. Därför anordnas och planeras regelbundet webinarier och workshops där externa forskare och andra med intresse för materialet har möjlighet att diskutera aktuella och möjliga forskningsfrågor i relation till samlingarna. Det digitaliserade materialet blir succesivt tillgängligt för allmänheten via portalen Manuscripta och Riksantikvarieämbetets portal Arkivsök. En viktig del av projektet är att löpande publicera ett nyhetsbrev, *Meddelanden från RiViH-projektet*, för att redogöra för hur digitaliseringen, konserveringen och forskningen fortskrider. Hittills har tre nummer publicerats via projektets hemsida på raa.se, och de är även tillgängliga via DiVA. På så sätt presenteras olika arkivsamlingar och handlingar i takt med digitaliseringsprocessen, och olika forskningsfrågor och perspektiv på materialet testas i samband med detta. *Meddelanden* tar även upp hur det praktiska arbetet med att digitalisera, studera och bevara äldre handlingar kan gå till. Projektet kommer att avslutas med en konferens hösten 2026, och en slutpublikation.

Projektet Taget till protokollet: De historiska sammankomstprotokollen vid Kungliga vetenskapsakademien 1739–1972

Under våren 2025 inleddes ett tvåårigt digitaliseringsprojekt vid Centrum för vetenskapshistoria vid Kungliga Vetenskapsakademien (finansierat av Riksbankens jubileumsfond), med syftet att tillgängliggöra akademiens mötesprotokoll från 1739 till 1973 som sökbar fulltext och länkad öppen data. Projektet kombinerar optisk teckenigenkänning (OCR), Handwritten Text Recognition (HTR) och semiautomatisk uppmärkning av historiska personer som omnämns i protokollen. Målet är att bygga en digital infrastruktur som möjliggör både traditionell historisk forskning och nya metodologiska angreppssätt. Projektet består av två forskare samt två digitaliseringsassistenter. Dessutom har vi haft återkommande stor hjälp av flertalet praktikanter från mastersprogram i idéhistoria och digital humaniora.

Protokollen utgör en obruten dokumentation av akademiens verksamhet under nästan tre sekler. De speglar Vetenskapsakademiens skiftande roller – från 1700-talets nyttotänkande och naturvetenskapliga offentlighet, via 1800-talets akademisering och myndighetsbildning, till 1900-talets internationella forskningsnätverk. Som källmaterial är de därmed relevanta för exempelvis vetenskapshistoria, politisk historia, språkhistoria och mycket mer. Inom projektet skannar vi först protokollen, för att på så sätt skapa digitala representationer av dem. Efter skanning används bilderna som underlag för automatiska transkriptioner. Dessa transkriptioner korrekturläses sedan manuellt. Slutligen märker vi upp alla omnämnda personer i texten och skapar personposter över unika omnämnda personer. Utifrån dessa poster kommer forskare, studenter och allmänhet genom ett webbgränssnitt kunna söka i protokollen och läsa stycken där specifika personer nämns. På så sätt kan de få en överblick kring allt från ledamöter i akademien till exempelvis instrumentmakare och boktryckaränkor. Genom detta digitala gränssnitt vill vi göra akademiens protokoll mer tillgängliga. Samtidigt öppnar det upp för nya typer av analyser – exempelvis fjärrläsning, social nätverksanalys eller begreppshistoriska studier över långa tidsperioder.

Projektet har sin grund i ett pilotarbete som genomförts de senaste åren, där protokollen från 1739–1774 transkriberades med hjälp av maskininlärningsbaserade OCR-modeller. I detta arbete har vi förlitat oss på ett äldre historiskt projekt som genomfördes under 1950-talet, där akademiens protokoll fram till 1848 transkriberades med skrivmaskin (det vill säga sin tids infrastrukturprojekt för tillgängliggörande). Projektet har utgått från dessa maskinskrivna sidor och tränat modeller specialiserade

på just den skrivmaskin som användes och på så sätt har vi kunnat generera transkriptioner med mycket hög tillförlitlighet. Detta har i sin tur förenklat arbetet med att generera stora mängder tillförlitlig digital text. Under våren 2025 har vi med hjälp av vår externa finansiering växlat upp detta arbete och har nu kommit fram till 1848, då de maskinskrivna transkriberingarna upphör. I nuläget (hösten 2025) har vi OCR:at och korrekturläst mötesanteckningar från mer än 2000 möten som tillsammans omfattar ca 1,5 miljoner ord. I dessa mötesprotokoll har vi identifierat nästan 4500 unika personer och gjort mer än 80 000 uppmärkningar.

Efter 1848 följer en lucka, där endast handskrivna original finns bevarade, som sträcker sig fram till 1915 då akademien flyttade till Frescati och samtidigt började använda skrivmaskiner för sina originalprotokoll. Projektet kan därför delas in i tre faser där varje fas behandlar olika texttyper och tidsperioder, från skrivmaskin till handskrift och tillbaka till skrivmaskin igen. Under projektets nuvarande andra fas använder vi därför HTR-teknik för att generera digital text utifrån handskriften. Mer specifikt använder vi en egen HTR-server som kör den franska öppna programvaran *Escriptorium*. Denna digitala handskriftsläsning innebär dock inte bara tekniskt arbete; den förutsätter också förståelse för den långa tradition av praktiskt skrivarbete inom akademien – som har genererat våra handskrivna källor och som vårt arbete både förlitar sig på och bygger vidare på. Protokollskrivandet har under akademiens historia varit en central institutionell praktik, där olika sekreterare och notarier fört anteckningar med varierande stil, noggrannhet och ambitionsnivå. Under vissa perioder, som under Faggots och Sjöstens sekretariat, är protokollen fragmentariska, medan andra perioder – exempelvis under Berzelius – präglas av större systematik. I vissa fall erkänner sekreteraren själv att protokollet bygger på en kladd, vilket påverkar dess tillförlitlighet. Denna variation är avgörande att förstå för att kunna arbeta med tekniker som HTR, där maskininlärning kräver konsistens i handstil och språkbruk för att kunna ge goda resultat.

Ett särskilt exempel på hur äldre skrivarbete blivit en resurs för dagens digitalisering är de maskinskrivna transkriberingar som nämnts ovan. Dessa gjordes under 1950-talet av Birgitta Oseen, som då var anställd vid KVA:s bibliotek. Oseens arbete med att skriva ut protokollen från 1739–1848 har visat sig stämma mycket väl överens med innehållet i originalhandskrifterna och dessa transkriberingar har därför varit ovärderliga för att träna upp HTR-modeller samt för att snabba upp arbetet med annotering och korrekturläsning. Vårt digitaliseringsprojekt blir därmed den sista länken i en mediehistorisk kedja – där handskrivna original, maskinskrivna transkriberingar och digitala transkriptioner, genererade genom moderna maskininlärningsmodeller, lagras över varandra. Det är alltså

ett arbete som förlitar sig på skrivande som historisk institutionell praktik. HTR-arbetet blir därmed inte bara en teknisk utmaning, utan också en form av historisk tolkning där skrivpraktikens kontinuitet och variation spelar en avgörande roll.

Genom att öppna upp för frågor kring kopplingen mellan källors produktionskontext, transformationer mellan historiska medieformer – som handskrift, maskinskrift och digital text – samt nutida digitaliseringsarbete och historiska forskningspraktiker vill projektet också bidra till forskningsfältet digital historia. Digital historia har under de senaste decennierna utvecklats från en marginaliserad metodologisk nisch till ett mer etablerat forskningsfält inom historiska studier. Det kännetecknas av användningen av digitala verktyg och metoder för att analysera historiskt material, men också av en reflektion kring vad digitalisering innebär för vår förståelse av det förflutna. En viktig distinktion inom fältet är den mellan digitisering – den tekniska processen att omvandla analogt material till digital form – och digitalisering – den bredare förändring av forskningspraktiker, infrastrukturer och epistemologier som följer av digitala arbetsätt. Det aktuella projektet vid KVA rör sig i båda dessa dimensioner: det handlar om att göra material digitalt, men också om att bygga infrastruktur som inte bara tillhandahåller digitala kopior av historiska arkiv utan som också underlättar i forskningsprocessen genom att presentera materialet på nya sätt – som väver samman tekniska möjligheter med historievetenskaplig relevans.